

СЛОВОТВОРЧЕ ЗІСТАВЛЕННЯ ГІДРОНІМІВ БАСЕЙНІВ ЧЕРЕМОШУ ТА ВЕРХНЬОГО СЕРЕТУ

Ю. О. Карпенко (Чернівці)

Басейни Черемошу та Верхнього Серету в межах Чернівецької області тісно прилягають один до одного і займають західну третину області. Природні стосунки між цими басейнами можуть ілюструватися хоча б тим, що Черемош, — тепер найбільша права притока Пруту, — колись ніс свої води до Серету, а згодом, у процесі розвитку гідрографічної сітки Прикарпаття, був перехоплений однією з приток Пруту¹.

Зіставлення гідронімії цих двох басейнів, між якими ні географія, ні історія ніколи не прокладали істотних меж, може дати, крім певних конкретних результатів, і один загальний — виявити можливості комплексного вивчення топонімії суміжних територій. Об'єктом дослідження є 253 гідроніми басейну Верхнього Серету і 164 гідроніми черемоського басейну (варіанти не враховуються), зібрані шляхом польових записів та обстеження писаних джерел².

При значній спільності гідроніми черемоського та серетського басейнів значно розрізняються як за мовною належністю, так і за словотворчою структурою.

В обох басейнах переважають українські назви. Але наявна в гідронімії цих басейнів молдавська домішка виявляється неоднаковою. У басейні Черемошу знайдено лише 10 назв (6%), які з певним застереженням можна віднести до молдавських або румунських. Це —

¹ К. И. Геренчук, О речных перехватах в Прикарпатье, «Известия ВГО», т. 79, 1947, № 3.

² «Каталог річок України» (К., 1957) фіксує в цих басейнах у Чернівецькій області відповідно 15 і 17 гідронімів.

Сарата (пор. молд. *sare* «сіль» і суфікс **-ат-а**³), *Лустун* (молд. *лэстун, лостун* «ластівка, стриж»), але в гідронімі швидше треба вбачати незалежне аналогічне утворення), *Порняла* (пор. молд. *порнялэ* «відправлення»), *Яловичора* (румунський демінутивний суфікс **-оагă**, доданий до слов'янського топоніма *Яровиця*, з дисиміляцією), *Калинос*, згадана у 1741 р. притока Бережниці⁴ (пор. молд. *кэлин* «калина» і прикметниковий суфікс **-ос**), *Кэбакул* — названа в тому самому тексті притока Полінчука (нашарування артикля **-ул** і фонетична перебудова слов'янського гідроніма *Кабак* — утворення на **-ак** від антропоніма *Каба*), *Костинюр* — зафіксована в 1766 р. притока Коритниці⁵ (пор. молд. множинний формант **-урь**). Романське походження можна підозрювати ще у гідронімів *Качела* та *Елема*. Десята назва згаданого списку, лівий витік Білого Черемошу *Перкалаб*, виявляє безперечний зв'язок з молд. історичним *пыркэлаб* «начальник повіту; комендант фортеці». Однак сам топонім міг з'явитися і на слов'янському ґрунті як присвійне утворення з суфіксом **-їь**, сліди якого згодом стерлися⁶. В цьому разі топонім був спочатку назвою місцевості, а вже пізніше став іменувати й річку.

Як бачимо, і з цих десяти топонімів не всі є достовірно молдавськими, до того ж три з них засвідчуються лише історичними текстами, а в двох випадках відбулося романське оформлення слов'янської топонімічної основи.

Серетська ж гідронімія нараховує принаймні 40 молдавських чи румунських назв (16%). Лише частина з них за будовою нагадує молдавські гідроніми черемоського басейну. Тут зустрічаємо утворення на **-ата**: *Аленгата* (пор. молд. *алене* «поволі»), **-ора**: *Кобилора* та *Кобилора-Мелеш* (від назви гірського хребта *Кобили*), **-ос**: *Тоноса* (рум. *tonos* «примхливий»), також топоніми з артиклем **-ул**: *Глегул*, можливо і *Сукол*. Поширення даних молдавських словотворчих моделей в обох басейнах може засвідчувати їх більшу давність на цій території. Зауваження не стосується, зрозуміло, назв з артиклем, стійкість якого в топонімії значно нижча, ніж стійкість суфіксів.

До цього списку гідронімія Верхнього Серету додає ще такі молдавські словотворчі моделі — утворення з **-ел(ь)**: *Серетель* (романське похідне від нероманського гідроніма *Серет*)⁷, *Суварел*;

-(у)луй: *Корбулуй*, *Крецулуй*, *Луцулуй*, також *Гервасулуй*⁸ (топонімізований формант родового — давального відмінка **-луй** вказує на присвійність: *Корбулуй* приблизно відповідає укр. *Воронів* і т. д.;

³ Ю. О. Карпенко. Топоніміка гірських районів Чернівецької області, Чернівці, 1964, стор. 63.

⁴ Т. Валап, *Dokumente bukovinene*, т. IV, Чернівці, 1937, стор. 188.

⁵ Там же, стор. 190.

⁶ Ю. О. Карпенко, зазнач. праця, стор. 53.

⁷ Це ліва притока Малого Серету, згадується у 1762 р. (Т. Валап, зазнач. праця, т. IV, стор. 198).

тому можна припускати, що дані гідроніми утворені не від загальних назв — молд. *корб*. «ворон», *крец* «зморшка, складка», *луп* «вовк», а від створених на їх базі антропонімів — прізвиськ, пор. суто антропонімічну основу гідроніма *Гервасулуй*); пор. гідронім із звичною для особових імен препозицією форманта **-луй**: *Пареулуй* *Боцко*;

-еск (рум. *-esc, -ească*): *Валеску*, *Томеску*; *Корчаска* і *Корчаска Мала* — від антропонімів *Влад*, *Том* чи *Тома*, *Корча*⁹.

Помітна група молдавських гідронімів серетського басейну повторює без морфологічних змін загальні назви, відносячись до топонімічних метонімій: *Арсура*, *Лаура*, *Леорда*, *Поень*, *Сурдук*, *Урсоя*, *Фрасиниши*, *Фундатура*, *Фундоя*; пор. молд. *арсурэ* «спека», *лаур* «дурман» (рослина), *леордэ* «черемша», *поянь* «поляна» (множина — *поень*), *сурдук* «кам'янистий схил», *урс* «ведмідь» і *урсоайкэ* «ведмедиця», *фрасиниши* «ясеновий гай», *фундатурэ* «завулок, глухомань», рум. *fundoaie* «закуток, глушина».

Три гідроніми даної території пов'язуються з молд. *вале* «долина»: *Валекуца*, *Вале Кості*, *Вале Кручі* (два останніх означають «Похла долина» і «Поперечна долина»). Гідронім *Лекечі*, не зовсім ясний за своєю будовою, можна пов'язати з молд. *лак* «озеро». Серед гідронімії Серету є й назва *Лустун*, яка трапилась і в черемоському басейні (див. вище). Найімовірніше, що молдавськими є також гідроніми *Берень*, *Гулуй*, *Какач*, *Пержав*, *Рогоса*, *Тражан*, *Полан*.

Вторинну слов'янізацію, а не слов'янське утворення від запозиченого з молдавської чи румунської мови, кореня маємо у випадках *Арджів* (*Арджіў*) та *Лупин* (пор. молд. *аржилэ* «глина», *луп* «вовк» і *лупан* «вовчєня»). Для першого з цих гідронімів дане положення добре підтверджується формами його непрямих відмінків: при називному *Арджів* українське населення вживає місцевий на *Арджелі* (варіант: на *Арзелі*). Назва ця, таким чином, утворена не за допомогою суфікса **-ів**, а шляхом фонетичної перебудови вихідного *Арджил* (перехід кінцевого **л у в**).

Кількість молдавських (і румунських) за будовою гідронімів зростає на обстежуваній місцевості, зокрема у басейні Верхнього Серету, з півночі на південь через кожні 5—6 кілометрів. Розташована зверху вниз за течією гідронімія Верхнього Серету (без сучавської її частини, розміщеної на окремій території, де є тільки три виразно молдавських гідроніми) показує таку досить яскраву картину: серед верхніх 50 гідронімів знаходимо лише 2 молдавських, з наступних 50 молдавськими є вже 3, локалізовані далі по течії 50 гідронімів включають 12 і решта 44 аж 20 молдавських гідронімів.

Молдаво-румунський внесок у гідронімію Верхнього Серету з його 252 знайденими в Чернівецькій області різноступеневими притоками становить, як уже зазначалось, 40 назв (16%). Ця цифра стає особливо показовою, якщо її розділити за ступенями приток. Із 40 мол-

⁹ Ю . О . Карпенко , Топонімія центральних районів Чернівецької області, Чернівці, 1965, стор. 36.

даво-румунських гідронімів Верхнього Серету безпосереднім притокам Серету належить 4 назви, притокам їх приток (притокам другого ступеня) — 12 назв, притокам третього ступеня — 11 назв, притокам четвертого ступеня — 12 назв і притокам п'ятого ступеня — 1 назва.

Взагалі ж в області зафіксовано назви 67 приток Серету, 87 приток другого ступеня, 66 — третього, 29 — четвертого і 5 — п'ятого ступеня. Отже, молдаво-румунські назви мають таку питому вагу серед приток різного ступеня: притоки першого ступеня — 6%, другого — 14, третього — 17, четвертого — 41, п'ятого — 33%. Це — виразна і незаперечна картина вторинного нашарування на іншу (в даному разі слов'янську) мовну основу.

Серед слов'янської за походженням гідронімії Черемошу та Верхнього Серету заслуговують на особливу увагу ті словотворчі моделі, які представлені лише в одному з двох басейнів. Таких моделей загалом небагато, і вони не належать до продуктивних.

У басейні Черемошу сюди відносяться передусім утворення на **-чик**: *Берлівчик* (особове ім'я *Берло* дало присвійний топонім *Берлів* чи *Берлів*¹⁰, від якого й походить даний гідронім), *Бочківчик* (тече від гори *Бочків*), *Околенчик* (від гори *Околена*), *Солованчик* (поряд є потік *Солован*, що бере початок від однойменної гори), а також утворення на **-еньк-**: *Довженька*, *Свиденький* (пор. *свид* «рослина *Cornus sanguinae*; свідний»¹¹).

У басейні Верхнього Серету виділяються словотворчі моделі на **-ик**: *Зварашик*, *Славчик* (від назв більших рік *Звараш* та *Славець*), *Вовчинчик*, *Лукавчик*, *Сторожинчик* (від назв населених пунктів *Вовчинець*, *Лукавець*, *Сторожинець*), також на **-ист**: *Буковинистий*, *Каменистий*, *Поломиста*, *Саднистий*, *Смілистий*, *Явориста*.

Досить помітним є паралелізм відповідних гідронімічних моделей обох басейнів. І суфікс **-ик**, і похідний від нього суфікс **-чик** означають відносно демінутивність. Розподіл цих суфіксів поміж басейнами Черемошу та Верхнього Серету може пояснюватись фонетичними, тобто випадковими, причинами. Якщо твірна основа закінчується на приголосний **ц** або ж шиплячий (*Звараш*), то до неї можна приєднати лише **-ик** і ніяк не **-чик**, що й трапилося в басейні Верхнього Серету. Утворення на **-ик** від основ на **ц** і породили шляхом перерозкладу вторинний суфікс **-чик** (*Лукавч-ик* > *Лукав-чик*). У басейні ж Черемошу твірні основи в даному випадку мали інші кінцеві приголосні, при яких східнослов'янський словотвір видає перевагу формантові **-чик**, а не **-ик**.

Звичайно, щоб потрапити у гідронімію Черемошу вже в готовому вигляді, суфікс **-чик** спочатку повинен був десь витворитись. Може привернути увагу припущення, що цей суфікс з'явився (внаслідок перерозкладу) у гідронімії Верхнього Серету і вже готовим був перенесений звідти у гідронімію Черемошу. В цьому випадку відзначена

¹⁰ У місцевих говірках пом'якшення приголосного перед **і** з етимологічного **о** поширене мало.

¹¹ Б. Д. Г р і н ч е н к о, Словарь української мови, т. IV, К., 1959, стор. 105

словотворча розбіжність двох басейнів відбивала б напрямок локальної міграції слов'ян. Однак такий висновок був би передчасним: спочатку треба обстежити інші можливі шляхи проникнення суфікса **-чин** у черемоську гідронімію.

Певний паралелізм пов'язує також черемоську гідронімічну модель на **-еньк** з серетською моделлю на **-ист**-. Ці два прикметникові суфікси у загальних лексемах виконують досить відмінні функції: **-еньк**- переважно виражає здрібнілість чи пестливість, належачи до суфіксів суб'єктивної оцінки, а **-ист**- підкреслює ознаку, виражає високий ступінь її вияву; перший приєднується виключно до прикметників, а другий — переважно до іменників.

Однак у гідронімії досліджуваних басейнів роль цих формантів зближується, зводячись до посилення ознаки, пор. зокрема *Свиденький* і *Явористий*, *Буковинистий* (від *явір* «вид дерева» та *буковина* «буковий ліс»).

Інші словотворчі розбіжності у гідронімії досліджуваних басейнів не можуть вважатись характерними, бо вони представлені лише кількома, а то й одним прикладом вживання. У басейні Верхнього Серету до цієї гідронімічної групи належать утворення з **-авець** (*Дунавець*, *Аржавець*), **-иш** (*Чорниш*), **-аш** (*Звараиш*) та інші, а в басейні Черемошу — утворення з **-иха** (*Виришиха*), **-ій** (*Мишій*), **-ало** (*Усикало*).

Як бачимо, якісні розбіжності слов'янського гідронімічного словотвору басейнів Черемошу та Верхнього Серету порівняно незначні. Проте вони доповнюються досить істотними кількісними розбіжностями. Йдеться про ті словотворчі моделі, що наявні в обох басейнах, але мають у різних басейнах різну продуктивність.

Безперечно, вищу продуктивність у басейні Верхнього Серету мають моделі з простими (одноеlementними) іменниковими гідронімічними суфіксами. Особливо виразну перевагу над відповідними даними черемоського басейну мають тут утворення з **-ець** та **-ка**: у басейні Верхнього Серету їх є відповідно 15 і 13, а в басейні Черемошу — лише 3 і 1. Ось ці утворення: *Корнець*, *Кривець* — трапляються 3 рази, *Мокрець*, *Пантинець*, *Славець* — 2 рази, *Солонець* — 7 разів; *Білка* — 4 рази, *Жадівка*, *Кам'янка*, *Кобилорка*, *Михачка*, *Міходерка*, *Перегінка* — 2 рази, *Переліска*, *Ростічка* (басейн Верхнього Серету), *Болобанець*, *Сокоlecь*, *Сторонець*; *Стайка* (басейн Черемошу).

У наведених гідронімах представлені різні функції суфіксів **-ець** та **-ка**. В обох басейнах є: а) відтопонімічні утворення: *Жадівка* (в селі *Жадова*), *Кобилорка* (в басейні ріки *Кобилори*), *Міходерка* (притока ріки *Міхідри*), *Пантинець* (притока ріки *Пантин*), *Сокоlecь* (від ороніма *Сокольський* чи *Соколій*); б) похідні від загальних іменників: *Перегінка* (*перегін* — у значенні назви дії, рос. *обгон*, або, скоріше, з відзначенням у Б. Д. Грінченка напівтопографічним сенсом «парина, наново вспаханая»¹²), *Переліска* (*переліс* «чагарник, молодий ліс»), *Ростічка* (*ростока*, *розтока* «рукав річки»), *Славець* (*слава* ?), *Боло-*

¹² Б. Д. Г р і н ч е н к о. Словарь української мови, т. III, стор. 113.

банець (пор. *балабан* «вид рослини»¹³), *Сторонець* (*сторона*), сюди ж віднесемо й гідронім *Стайка*, якщо вважати його похідним від *стая* «пастуше житло на полонині», а не *стайка* — те ж саме¹⁴ (в останньому випадку йшлося б про семантичне безафіксальне творення гідроніма).

Однак ще одна функція цих суфіксів, що зводиться до участі їх у субстантивзації прикметників¹⁵, наявна лише в серетській гідронімії і відсутня у черемоській: *Кривець*, *Мокрець*, *Солонець*; *Білка*, *Кам'янка* (від *кривий*, *мокрый*, *солоний*, *білий*, *кам'яний*). Сюди належить і гідронім *Корнець*, у якому відклався давній прикметник *корний* «малий, короткий».

Менш виразною, але безперечною є перевага у басейні Верхнього Серету гідронімів на **-иця**. Тут їх є п'ять: *Галиця* (пор. *гал.* «поляна в лісі», *галява*), *Думитриця* — двічі (слов'янське утворення від особового імені *Дмитро* в романізованій формі *Думирту*¹⁶), *Кобилиця* (від назви гір *Кобили*), *Теплиця* (від прикметника *теплий*), а серед черемоських гідронімів — лише два: *Теплиця* (двічі).

Цікаво, що гідронімічні форманти, похідні від розглянутих суфіксів **-ка** та **-иця**, не мають, як правило, переваги в одному з басейнів. Це стосується суфіксів **-івка** (7, 10)¹⁷, **-арка** (3, 4), **-авка** (1, 1), **-инка** (1, 1), **-ниця** (3, 2), **-овиця** (1, 1). Натомість похідні від **-ець** (та деякі від **-ка**) розподіляються в досліджуваних басейнах нерівномірно: **-овець** панує в гідронімії Верхнього Серету (3, 19), а **-инець** (8, 4), **-анка** (3, 1), **-енка** (4, 1) — у гідронімії Черемошу.

Загалом же розподіл утворень на **-ка**, **-ець** та **-иця** і гідронімів з похідними від них двохелементними суфіксами дещо нагадує стратиграфію утворень з **-нк** і **-чик**: словотворчо простіші форми переважають у гідронімії Серету.

Легшою для інтерпретації є інша істотна розбіжність гідронімії двох басейнів. Гідроніми-прикметники у басейні Черемошу частіше мають чоловічий рід, а в басейні Верхнього Серету — жіночий. Статистично ця розбіжність проявляється так: гідроніми на **-івський** у басейні Черемошу трапляються 14 разів, а в басейні Серету — лише 3; зате форми на **-івська** є частіше в гідронімії Серету (5 разів) — черемоська гідронімія включає тільки дві таких назви. Так само неспеціалізовані гідроніми-прикметники типу *Глибокий*, *Глибока* у формі чоловічого роду переважають у черемоській гідронімії (16, 11), а в формі жіночого роду — у серетській гідронімії (5, 8).

Пояснюється ця розбіжність тим, що серед номенклатурних назв малих гірських потоків у басейні Верхнього Серету панує термін

¹³ Б. Д. Грінченко, Словарь української мови, т. I, стор. 23.

¹⁴ Б. Д. Грінченко, Словарь української мови, т. IV, стор. 196, 200.

¹⁵ Ю. О. Карпенко, Особливості гідронімічного словотвору, «Українська діалектологія і ономастика», К., 1964, стор. 189—190.

¹⁶ N. A. Constantinescu, Dicționar onomastic romînesc, Бухарест, 1963, стор. 42.

¹⁷ Дві цифри в дужках після суфікса означають кількість назв, якою представлена дана модель у басейні Черемошу (перша цифра) та Верхнього Серету (друга цифра).

вершадь, вершідь (жіночого роду), а в басейні **Черемошу** — *потік* (чоловічого роду). Відзначимо, що серед більш давніх за своїм словотвором гідронімів на **-ів** ця особливість поширилася тільки на жіночий рід: **-ова** (2, 17) і не поширилася на чоловічий рід, представлений у цій моделі рівномірно в обох басейнах: **-ів** (13, 16).

У басейні Черемошу серед гідронімів значно частіше приймаються конструкції (4, 1): *Коло церкви, Коло Шандри, Під Бабин переліс, Під Круглоє, Межи кичерами*; множинні форми (5, 2): *Бурсуки, Жупани* — двічі, *Зінгерівки, Ковбиші; Мицкани, Петраїш*, а також утворення з **-оват-, -уват-** (4, 2): *Глейовата, Плитоватий* — двічі, *Ріжоватий, Кицкувата, Трететникувата*.

Натомість у басейні Верхнього Серету частіше трапляються гідроніми, що становлять собою сполучення прикметника з іменником, наприклад *Гнилий Присліп* (4, 8) (сполучення з чітко спеціалізованими уточненнями *Верхній, Нижній, Великий, Малий* тут не враховуються), а також назви, що стали власними без змін у своїй будові (3, 6).

Ніякої чи майже ніякої територіальної різниці у своїй продуктивності не виявляє лише порівняно невелика група гідронімів досліджуваних басейнів. Це — утворення з **-ин** (6, 4), **-ина** різного походження (5, 4), **-ник** (3, 2), **-ич** (2, 3), **-ок** (2, 3), **-чук** (2, 1), словоскладання (1, 1) і деякі інші.

Отже, гідронімія Черемошу та Верхнього Серету, будучи в своїй основі східнослов'янською, виявляє в цій основі досить помітні словотворчі розбіжності. Серед тих словотворчих моделей, що представлені в досліджуваних басейнах, більшість уживається виключно або переважно в одному з двох басейнів. Загалом, це не якийсь виняток, а, можна гадати, норма розвитку гідронімії. Якщо докладно порівняти досліджені гідроніми з назвами сусідніх басейнів, то, найімовірніше, між ними буде більша різниця, ніж та, що виявлена при зіставленні гідронімів Черемошу та Верхнього Серету.

Ареальний метод дослідження топонімії виявляє факти словотворчої та іншої ірадіації, міждіалектного запозичення, взагалі — констатує зв'язки історично чи географічно різних територій. Комплексний же метод повного (а не вибіркового) вивчення топонімії якоїсь території показує, що при всіх цих зв'язках топонімія будь-якої території виявляє багато специфічного. Це цілком закономірно для класів слів, що формувалися локально і сформувалися давно.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ СОПОСТАВЛЕНИЕ ГИДРОНИМОВ

БАСЕЙНОВ ЧЕРЕМОША И ВЕРХНЕГО СЕРЕТА

Резюме

Сопоставление гидронимии двух бассейнов, между которыми ни география, ни история никогда не прокладывали существенных границ, показывает, что при всей своей общности они значительно разделяются как языковой принадлежностью, так и словообразовательной структурой.

В гидронимии Черемоша и Верхнего Серета преобладают украинские названия, но имеется также и молдаво-румынский элемент (соответственно: 6 и 16%), который возрастает, особенно в бассейне Верхнего Серета, с севера на юг.

Следует отметить, что гидронимы-прилагательные бассейна Черемоша чаще всего мужского рода, а в бассейне Верхнего Серета — чаще женского. Объясняется это тем, что среди номенклатурных названий горных потоков в бассейне Верхнего Серета употребляется термин *вершиадь*, *вершидь* (жен. рода), а в бассейне Черемоша — *потік* (муж. рода).

Комплексный метод изучения гидронимии бассейнов Черемоша и Верхнего Серета показывает, что, будучи в основе восточнославянской, она имеет в этой основе очень характерные словообразовательные черты.